

meskedtek mindegyiknek. Azonban Scholem a választ nem fogadja el. A törvény egyedül nem tarthatja a zsidóságot életben. Egy népet csak a szellem tart életben.

Persze Scholem sosem állítja azt, hogy a normatív judaizmus, a *haláka*, híján volna a szellemnek általában. De a rabbinikus zsidóság szelleme etikai, morális. Egy felejtethetetlenül szép tanulmányban állít például szobrot a zsidó jámborság három típusának, a *talmid hakammak*, a *caddiknak* és a *hasidnak*. De az erkölcsi szellem még nem spirituális, nem szimbolikus, nem világértelmező, nincs harmadik dimenziója. A *haláka* mögött, mondja Scholem, mindig ott rejtőzött (tudat alatt, talán?) a misztika, a messianizmus, hogy időnként a felszínre törve megújítsa a zsidó közösségeket. Még az ál-Messiasnak, Sabbatai Cvinek is volt szerinte efféle megújító szerepe. Itt van Scholemban egy hegelianus mozzanat – a vallás történetében a tagadás sosem egyértelmű, s egy új, megerősödött állításhoz, a hit megújulásához vezet. (Ez a véleménye a modern szekularizmusról és ateizmusról is – egy új vallásosság előkészítő stádiumainak tekinti őket.) Tévedés ne essék, Scholem nem azt akarja mondani, hogy az elfojtásra ne lett volna szükség ahhoz, hogy a zsidó nép életben maradjon. Nem, a kettő együtt, a messianizmus állandó jelenléte és ugyanennek a miszticizmusnak/messianizmusnak állandó kirekesztése a *halakát* követő zsidó közösségek nap mint napi életviteléből, és éppen ebben a *feszültségben és ellentmondásban*, tartotta életben a zsidóságot. (Ebben a válogatásban többek között két tanulmány foglalkozik ezzel – a valóban centrális – témával, A MESSIASZME A ZSIDÓ HAGYOMÁNYBAN ÉS A HAGYOMÁNY VÁLSÁGA A ZSIDÓ MESSIANIZMUSBAN.)

De ezzel a történet nem ért véget. Mert a modern világ kialakulása, a felvilágosodás a zsidóságot új választások elé állította. Az egyik az asszimiláció – erről később beszélünk. A másik a vallás átalakításának/átalakíthatóságának, továbbá pluralizálásának a kérdése. Lehet-e a *halakával* belépni a modernitásba?

A zsidóság többsége eddig – ebben a kérdésben – leszavazott. Az ortodox rabbinikus zsidóság (az asszimilációtól függetlenül is) kisebbségben maradt. Ez persze nem bizonyítja, hogy a *haláka* és a modern életforma összeférhetetlenek lennének (vannak, akik

össze tudják a kettőt egyeztetni), de azt igen, hogy a zsidó valláshoz való tartozást nem lehet többé a normatív judaizmus törvényeinek betartásán mérni. Scholem maga sem tartotta be ezeket a törvényeket. Túlzottan érezte Buber haragos reakcióját az izraeli zsidóság többségének szekularizálódására. Neki ugyanis az volt a meggyőződése, hogy nincs olyan zsidó, aki valamiféle értelemben vallásos ne volna. „Válaszoltam neki – mondja az interjúban –, *mondván, nehezen érthető, hogy egy ember, mint Buber, honnan tudja, hol húzódik a határ a szent és a profán között. Hozzátelem, hogy én magam nem tudom meghúzni a határt.*” De ennyi persze nem elég a szellem fennmaradásához. A zsidó vallásnak meg kell újulnia. Ha a vallás nem újul meg, a nép sem újulhat meg. Izrael Állam Scholem számára a század nagy sikertörténete. De aggódik. Az állam fennmaradhat, és a zsidóság mégis elpusztulhat. Scholem számára, ismétlem, nincs vallástalan zsidó.

A zsidóság megújulása persze nem a „neológ” vagy „reform” zsidóságon keresztül vezet. A felhívított *haláka* nem ad hozzá semmit a szellemiséghez. És itt érkezünk el a misztikus hagyományhoz. Megújítani is csak a hagyományból lehet. Ha a misztikus/messianisztikus hagyományt felhozzuk a „tudat alól”, akkor az elnyomott tradíció a vallás megújulás élő és éltető forrásává válhat. Scholem persze nem arra gondol, hogy az eljövendő generáció a ZOHAR-t fogja tanulmányozni, hanem azt mondja, hogy annak a szelleméből is fog táplálkozni. Utóvégre még kétezer esztendővel ezelőtt sokféle zsidó vallás volt – s az akkor még friss rabbinikus judaizmus csak egyike volt ezeknek.* Most megint úgy vetődik fel a kérdés – Scholem szerint –, mint kétezer esztendővel ezelőtt – hogy élünk vagy elpusztulunk. Scholem utolsó interjúja akaratlanul is eszembe juttatja Heidegger utolsó – a *Spiegelnek* adott – interjút: „Már csak egy új isten menthet meg ben-

* Az a vita, hogy Jézus melyik irányzatot képviselte, bizonyára sosem fog véget érni. Most éppen az olvasom az ÚJTESTAMENTUM világhírű kutatójától, David Flusserrel (Múlt és jövő, A SZERETET FORRADALMÁRA, Kőbányai János interjúja D. Flusserrel), hogy „Jézus a rabbinikus zsidósághoz sokkal közelebb állt, és csak keveset vett át Qumránból, azt is Keresztelő Jánoson keresztül”.

nünket.” Scholem szerint már csak a régi isten megújódása menthet meg bennünket, de ő is, mint Heidegger, úgy gondolja, hogy van valami, amit „szent”-nek nevezhetünk, vagy „szimbolikus dimenziókat”, s ennek jelenléte nélkül isten nem lesz újra honos közöttünk. „Emiatt – mondja Scholem – *állok a kabbala oldalán, s emiatt utasítom el a technikát. A technika azt hiszi, hogy a szimbolikus dimenzió számítható a valóságból.*”

Heidegger után megszoktuk, hogy a modern (rejtőzködő) prófétát a Gondolkodóban és a Költőben keressük. Bízást hozzáteljük: a Tudóban is.

2

E két kötetnek én is pusztán olvasója vagyok, nem pedig szakértője.* Egy-egy tanulmányt olvasva szégyeltem is magamat tudatlanságomért. Így például én is azt hittem, hogy a Dávid-csillag (Dávid pajzsa) ugyanolyan hagyományos zsidó szimbólum, mint a menóra. Míg azután a DÁVID PAJZSA: EGY JELKÉP TÖRTÉNETE című pompás rekonstrukcióból ki nem derült (számomra), hogy az a hatszög, mely a kapernaumi zsinagógát díszíti, nem azért díszíti, mert zsidó szimbólum, hanem mert díszítőelem, ahogy a szvasztika is az, továbbá hogy mind az ötszög, mind a hatszög mágikus alakzatok, és hosszú ideig nemzetközies, s végül, hogy Corvin Mátyás 1476. évi budai bevonulása alkalmából a király elé vonuló zsidók vörös zászlajára mind a hatszög, mind az ötszög – a zsidó kalappal együtt – rá volt hímezve. Az is újság volt számomra, amit pedig tudhattam volna, ha nem a hagyomány magátólértelmezésével olvasom a BIBLIA szavait, hogy szó sincs arról, hogy alma lett volna a tudás fájának, azaz a „halál fájának” gyümölcse.

De a legnagyobb izgalomba a kabbala bonyolult szimbólum- és asszociációs rendszerének türelmes kibogozása hozott. Ha valamit értünk, akkor jobban tudjuk, hogy mit nem értünk. Turán Tamás személyes beszélgetésben megnyugtató, hogy Scholem tudományos reputációja ma is vitán felül, s ítéletet csak részletekben (például a ZOHAR szerzőségének kérdésében) bírálták felül. Miután a tudományban minden felfedezést gyorsan meghaladnak, és önmagában hatalmas teljesítmény.

nem értünk. Mint két (különböző) angol nyelvű ZOHAR, továbbá Pico della Mirandola és egyes reneszánsz mágikus szövegek olvasója azt hittem, hogy értek a dologból valamit. Túlzott önbizalmamat gyorsan elvesztettem. De hát az igazság az, hogy a misztikusokat a szó úgynevezett „tudományos” értelmében úgysem lehet megérteni – a misztikus konstrukciókat, szövegeket az ember értelmezi, azaz gondolkozik róluk, velük, a segítségével. Van valami „titkuk”. Ezeket úgysem fedhetjük fel (ezért titkok), s ez akkor is így van, ha nem tapadnak hozzájuk mágikus elemek, ami pedig gyakran megtörténik.

Scholem tudósnak tekintette önmagát. A misztika ismerete persze olyan tudomány, melyet filozófia nélkül nem lehet gyakorolni. A misztikus szövegek ugyanis filozófiai szövegek. Igaz, a filozófiában is, kevés kivétellel, marginálisak – s ez vonatkozik a keresztény misztikára is. (Hozzá kell még tennünk – s erről is beszél Scholem –, hogy a keresztény és zsidó misztika állandó párbeszédet folytatnak egymással.) A misztikával és a messianizmussal foglalkozó tanulmányok így mind filozófiai tanulmányok is – nekünk, filozófusoknak, Scholem egy gondolatallal teti mély kutat fedezett fel. Walter Benjaminsól, Rosenzweiggen keresztül Jacques Derridáig már sokan merítettek belőle. Marad bőven számunkra is.

Két tanulmányra szeretném leginkább felhívni – filozófiai szempontból – a figyelmet. Az egyik a SZÍNEK ÉS SZIMBOLIKÁJUK A ZSIDÓ HAGYOMÁNYBAN ÉS MISZTIKÁBAN, a másik az ISTEN NEVE ÉS A KABBALA NYELVELMÉLETE.

A filozófia, legalábbis annak metafizikai hagyománya, színben szegény. Vonatkozási rendszere a fény/árnyék, a világosság/sötétség, a geometriai formák, a számok. A „lét” és „nemlét” éppen olyan szételenelek, mint az egy és a sok, a rész és az egész stb. A mindenség teremtményét vagy az Egyet viszont sokszor gondolják el a nap analogiájára – mint a Legfőbb Fényt. De a zsidó BIBLIA ismeri a színmisztikát. Isten az özönvíz után szivárvánnyal pecsételi meg az emberrel és minden más élőlényel kötött szövetséget. A Sínai-hegyen Isten vörös tüzet, fekete tüzet, zöld tüzet és fehér tüzet mutatott Mózesnek. Scholemtól tudjuk, hogy a görög-római kultúrában felnőtt Philon és Josephus ezt a teozofi-

kus passzust úgy értelmezi, mint a négy „elem” (föld, víz, levegő, tűz) allegóriáját.

A keresztény kultúrában azután a szín otthonra talál – a festészetben. A festészet alkotja meg – a metafizika helyett – a színnek filozófiáját. A zsidó kultúra számára ez az út nem állt nyitva – a színnek filozófiáját itt a misztika teremti meg azokban a spekulációkban, melyekben Isten rejtett természetét, űz emanációját, azaz a szefirák tartományát fürkészik. Az én-szof, a rejtett, végtelen, névtelen, leírhatatlan Isten teljességgel transzcendens. De amikor a ZOHAR a „beresit”-et (a BIBLIA első szavát) magyarázza, és az isteni akaratot (lángot) még színtelennek írja le, úgy folytatja a teremtés történetét, hogy a láng belsejében lorrás fakadt, „melyből színek áradtak ki mindenre, ami alant rejtőzött az én-szof titokzatos rejtettségében”. (I. 223.) A színszimbolika egyik legérdekesebb elméletét Scholem Josef Gikatilának tulajdonítja. Nála minden szefirának más színe van – a legfelső, mint mindig, tiszta fehér. Ami különösen érdekes, hogy a Kegelem szefirája zöld – a természet zöld, mert a kegelem a természet forrása. A kilencedik szefira a szívárvány minden színében tündököl, a tizedik tiszta kék – ez Izrael metafizikai megtestesítése.

A tanulmány gazdag a részletekben. Ezekből csak egyet említek. Scholem választ keres arra a kérdésre, hogy miért foglalt el a misztika számos klasszikus szövegében az ezüstszín magasabb helyet, mint az aranyszín. Bár ha elgondolkozunk az ügyön, inkább ezt kellene a „természetesebb” hierarchiának tekinteni. Hiszen a keresztény kultúrában ugyanúgy, mint a zsidóban, a fehér az abszolút tisztaság és ártatlanság színe. Természetesnek tűnik hát, hogy az ezüstszín, mely közel áll az abszolút tisztaság szimbólumához, előkelőbb helyet foglaljon el a színnek hierarchiájában, mint az arany, melybe már belekeveredett a „sötétség” valamilyen árnyalata. Ebben az esetben bizonyára a realitás (az arany nagyobb értéke) és az aranycsinálás mágikus gyakorlata cserélte meg a rangsort a színnek világában.

A nyelvmsztika fontosságban messze megelőzi a színmsztikát – hiszen a zsidó kinyilatkoztatás akusztikai folyamat. Isten szava persze nem „nyelv”, de az ember a nyelv közegében fogja fel. A nyelvmsztika – többek

között – az ember nyelvéből akarja megérteni a kinyilatkoztatás nyelvét. A nyelv szimbolikus dimenzióját nevezi Scholem „a nyelv belső oldalának” – ez az a dimenzió, melyben a nyelv a nem közölhető dolgok közlését szolgálja.

Scholem a zsidó nyelvmsztika számos döntő elemét vizsgálja. A legfőbb ezek közül magába foglalja az Isten nevéhez fűződő spekulációkat. Majd az írás és nyelv misztikus viszonyáról szól – a betűről, mint a „világírás” alapeleméről, a nyelvről, mint a mozgás elméletéről, a rejtett ősi Tóráról, mely megelőzi a beszédet, az ősi paradicsomi nyelvről, melyet Babel tornya építésekor elvesztünk. Beszél továbbá Abraham Abulafia „ősnyelv”-elméletéről, a nyelv mágikus értelmezéséről és használatáról, és még sok minden másról. És itt is, ebben a bonyolult teoretikus írásban is végül visszajutunk oda, ahonnan elindultunk, a jelenkorba. „A nyelv kimondhatósága, vallották a kabbalisták, a benne jelen lévő névnek köszönhető. Milyen rangja lesz annak a nyelvnek, melyből Isten visszavonult? Ezt a kérdést kell föltenniük azoknak, akik a világ immanenciájából még kihallani vélik a teremtés eltűnt szavának visszhangját.” Erre a kérdésre Scholem szerint napjainkban csak a Költők tudnak válaszolni. A Tudós ugyanúgy, mint a Gondolkodó, a Költőben látja azt az erőt, mely fenn tartja a „szentséget” a profán világban, mert a Költőnek (még) **van** a nyelvben és annak „abszolút mivoltában”. (II. 158–159.)

3

A tizenöt éves Gershom Scholem egy napon azt mondotta asszimiláns német zsidó apjának: „Azt hiszem, én zsidó akarok lenni.” Ez a gesztus az, amit Kierkegaard nyelven egzisztenciális választásnak nevezünk. A tizenöt esztendő Scholem nem azt mondotta, hogy a zsidóságot választja, hanem hogy önmagát, mint zsidót választja. S miután így választott, fel kellett tennie magának a kérdést – hogyan válhatok azzá, ami vagyok, amivé választottam magamat, vagyis zsidóvá? Ez nem volt könnyen megválaszolható kérdés. Scholem akkor már cionista volt, de mégis úgy érezte, hogy a cionista mozgalomban való részvétel magában véve nem az a tevékenység vagy el-

kötelezettség, amin keresztül ő, Gershom Scholem, zsidóvá válhat. Így hát hébert kezdett tanulni, majd a TALMUD-ot tanulmányozta, mert őstőne azt diktálta, hogy elsősorban a zsidó szellemiség, a zsidó hagyomány elsajátítása az, amit számára a „zsidóvá válás” jelent. Gershom Scholem valóban azzá vált, aminek választotta magát – ennyiben élete egyike a legmagasabb rendű sikertörténeteknek.

Ennek a sikertörténetnek van azonban egy bökkenője. Scholem nemcsak önmagát választotta, hanem egyúttal valami ellen is választotta önmagát. Nemcsak azzá vált, amivé választotta magát, hanem valami ellenére vált azzá, amivé választotta magát. Választásait nemcsak általánosítja, hanem abszolutizálja is. Nem pusztán azt mondja: bárki választhatja zsidónak önmagát, bárki lehet zsidóvá úgy, ahogy én, hanem egyúttal azt is mondja: mindenki, aki másnak választja magát, rosszul választ, mindenki, aki (lényegében) másként válik zsidóvá, helytelen úton keresi önmagát. Scholem számára a zsidóság föllenségei az asszimiláció, a kettős identitás és a vallástalanság. Az a három „tévút” néha összefut, máshol azonban különböző irányokba vezet.

Scholem az asszimiláció három fajtáját különbözteti meg. Az első típus a zsidóknak egy másik néphez (például a némethez) való asszimilációja, a másik a zsidóknak az „emberiséghez” való asszimilációja, a harmadik a zsidó népnek az a törekvése, hogy olyan legyen, mint a többi nép.

Scholemnek természetesen igaza van abban, hogy más népekhez való asszimilálódás nem lehet egy nép választása, mivel ez az öngyilkosság választása. De az egyes zsidó számára egy másik népben való teljes feloldódás legitím választás. Ezt azonban Scholem csak formálisan ismeri el. Az asszimilálóó individuomot alapjában a zsidóság árulójának tekint, s meg van győződve róla, hogy az asszimilációs kísérletek majdnem mindig bukásra vannak ítélve. Az az apa, aki ellen gyermekkorában lázadt, élete végéig az asszimiláns zsidó prototípusa marad a szemében. Az asszimiláció második típusát Scholem sokkal nagyobb rokonszenvvel nézi, már csak azért is, mert három fivére közül egyetlen szeretett bátyja trockistaként pusztult el egy náci in-

ternálótáborban. Az emberiség ügyét a nép ügye fölé helyezni ugyan ártalmas oktondiság, és sehova sem vezet, de legalább nem pusztán a karrier vágya motiválja. – A cionista asszimilacionizmus furcsa fogalomnak tűnik, hiszen a cionista mozgalom mindig ellensége volt az asszimilációnak. De – és itt kapcsolódik Scholem polémiájához a vallásos motívum – nincs teljesen szekuláris zsidóság. „Ha még szeretnénk is olyan nemzet lenni, mint az összes többi, akkor sem fog sikerülni. Ha pedig mégis sikerül – akkor végünk van” – mondja többek között a már sokat idézett interjúban. Meggondolkoztató, hogy az „olyanok legyünk, mint a többi nép” programjának előkelő története van. Hiszen először Izrael vénei mondták Sámuelnek, hogy adjon nekik királyt, ahogy az minden népnél szokásos. Ha ezt a kívánságot Isten nem teljesíti, nincs Dávid király – aki nemcsak a zsidó történelemnek, hanem az egész zsidó messianisztikus hagyománynak is középponti szimbolikus alakja. De hát a modern történelem, nem Scholemnek, nem szakrális történelem, s így abban is van igazság, hogy a zsidóság pusztán történelmi síkon nem indokolhatja meg létét.

Ez a probléma már átvezet a kettős identitás kérdésébe. Az egy időben divatos izraeli vita, hogy „mik vagyunk mi elsősorban, zsidók vagy izraeliek”, Scholemnél semmiféle megértésre nem talál. Számára már eleve rossz a kérdésfeltevés – természetesen zsidók vagyunk, és pontunk. Ugyanígy értelmetlennek, veszélyesnek, mi több, pusztá üncsálásnak tekint minden másfajta kettős identitást. Merevsége már-már a fundamentalizmus határát súrolja. Valaki vagy ez, vagy az – harmadik eset pedig lényegében nincs.

A kettős identitás választását, mint amilyen például a német zsidó vagy a magyar zsidó, Scholem az asszimiláció esetei közé sorolja. Egyaránt asszimiláns szerinte az, aki letagadva zsidóságát németnek vallja magát, és az, aki német zsidónak vallja magát. Valójában azonban két teljesen más opcióról van szó. Van olyan jellegű asszimiláció, mely egyúttal disszimilációval jár. Ebben az esetben az ember önként vagy a többségi nemzet által gyakorolt asszimilációs nyomás hatására eltagadja származását, elfeledi eredeti nyelvét és kultúráját. Van azonban olyan jellegű asszimiláció is, amely nem követeli meg a

disszimilációt. A „magyar zsidó” például száz százalékig magyar és száz százalékgig zsidó. Azok, akik anélkül asszimilálódnak, hogy disszimilálódnának (a multikulturalizmus divatos nyelvezete ma ebben az esetben nem asszimilációról, hanem „integrációról” beszél), nem állíthatók választás elé. Választás elé állításuk erőszak, emberi integritásuk sérelme. S bár senki sem tagadhatja ép észsel, hogy a német zsidók katasztrófája kérdőjelet tett ki a kettős identitás sikeressége mellé, semmiképpen sem tett ki kérdőjelet az efféle választás mint zsidó választás legitimitása mellé. (Természetesen, mint már mondtam, a teljes asszimiláció is legitím választás, de nem zsidó, hanem individuális választás.)

Ebben a válogatásban három tanulmány foglalkozik a zsidók és németek viszonyával (ZSIDÓK ÉS NÉMETEK, ELLENVÉLEMÉNY A NÉMET-ZSIDÓ PÁRBESZÉD MÍTOSZA ÜGYÉBEN, MÉG EGYSZER: A NÉMET-ZSIDÓ PÁRBESZÉDRŐL). A dolgokat kissé leegyszerűsítve úgy lehetne Scholem gondolatait összefoglalni, hogy a német-zsidó párbeszéd sosem létezett, hogy az effajta dialógus pusztán az elnémetesedett zsidók mítosza, hogy németek és zsidók között egyedül a zsidók akartak hidat verni. Hannah Arendt hasonló gondolatokat fogalmazott meg. Ő is, mint Walter Benjamin is, a német zsidókat a németiséghez fiző viszonzatlan szerelemről beszélt. Ebben sok az igazság.

Ha a dialógust úgy értelmezzük, ahogy Scholem értelmezte, tudniillik, hogy mindkét kultúra a másik kultúráját komolyan veszi, és tanul tőle, akkor valójában nem lehet német-zsidó dialógusról beszélni. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a zsidók saját kultúrájukat akkoriban többnyire provinciálisnak, primitívnek és „középkorinak” tekintették. Aki „Isten halálának” korszakában asszimilálódik, nem igényli azt, hogy alapvetően vallási kultúráját a felvilágosodott modern befogadó fél az övével egyenértékűnek vagy egyáltalában bármilyen módon értékesnek tekintse. Kétségtelen, hogy a német zsidók asszimilációja különösen nagy arányszámban termelt ki lelki betegeket, öngyűlöloket. Az is igaz, hogy a zsidókat többnyire „annak ellenére” fogadták be, hogy zsidók. Hannah Arendt szerint a zsidóknak csak a páriálét és a parvenüség között volt választásuk. De az igazság torzít is.

Ahol a holocaust sötétsége vetíti vissza árnyékát az előtörténetre, nehéz a keserű kritikussal vitába szállni. Nem is mindig kell. Hiszen Scholem is tudja – ahogy írja is –, hogy a saját kultúrájuknak háttér fordító zsidók – mint egyedek – sokat profitáltak a német kultúrával való azonosulásból. Vannak olyan történetek, melyeket manapság más szemmel nézünk. A XIX. század második felének „progresszió”-fanatizmusát például ma már nem osztjuk. De a zsidó-német párbeszéd mítosza mégis akkor keletkezett, amikor a német kultúra volt a „progresszió” megtestesítése. Nehéz az ehhez való asszimilációt elsősorban alkalmazkodásként, nem pedig együtt a növekedés lehetőségének kihasználásaként leírni. Singer Lengyelországban játszódó történeteiben is tetten érhetjük ezt a kettősséget. – S van még egy tényező, amit figyelembe kellene vennünk. Keresztény írók egész sora foglalkozott behatóan ugyanebben az időben a zsidó kultúrával. Igaz, Pál apostol vagy Ágoston nem tartozik a német kultúrához, s az is igaz, hogy a német és a keresztény kultúra nem azonosítható egymással. De nagyon sokan eme keresztény tudósok közül németül írtak, s ha nem a német kultúráról írtak is, mégiscsak oda tartoztak, s arról a partról „verték hidat”.

Ma már mindez a múlté. Német zsidóság nincs többé, kelet-európai zsidóság is alig. De éppen most, közelebről a közelmúltban, a posztmodern gondolkodás sodrásában fedezték fel a zsidó kultúra hagyományát. Ha szabad így kifejeznem magam, minden jó házból való filozófusnak legalább egyszer idéznie kell a *kabbalát* vagy egy történetet az AGGADÁ-ból. De – szeretjük, nem szeretjük – manapság a komoly elmélyülést is a divat hordozza a hátán.

Hogy rendelkezésünkre állnak a szövegek, és hogy meg tudjuk tenni az első lépéseket egy új kincsesháza – az interpretandum – legfelső kamrájában, azt mindenekelőtt Gershom Scholemnek köszönhetjük, aki e bányák mélyébe hatolt, amikor ezt még rajta kívül senki nem tette, s aki azt a jó hírt hozta, hogy lakozik ott egy titok, melyet megfejtteni ugyan nem tudunk, de melynek megfejtésén időtlen ideig fogunk még gondolkodni. Ha magunk is úgy akarjuk.

Heller Ágnes

Orbán Ottó

PÓR JUDIT HALÁLÁRA

Megpróbálok a versbe menekülni... *enyhülne a bús kín,*
írni helyemben valamelyik ódon
orosz kedvencd, a göndör eszű Puskin
vagy a fess Lermontov, a jól bevált múlt századi módon...

Nem, ez így nem megy... Toronydaru horgáról leszakadt teher,
súlyosabb annál, amennyit a szív meg a váll bír:
alázuhan, s a földbe bélever
a váratlan halálhír.

Tegnap még beszéltünk, s ma már rádfagy halotti inged...
Némán ácsorgunk, nyeljük a könnyeinket;
s körben ahány helyi háború, annyi örült Utolsó Ítélet...

Ha szólnék is hozzád, hiába. A halálban
nincs semmi más, csak a halál van.
Eszembe jutsz, rohadtul fáj – addig, ameddig, örök az élet!